

9. Седов К. Ф. Становление дискурсивного мышления языковой личности : Психологические и социолінгвістическіе аспекты / Под ред. О.Б. Сиротининой / К. Ф. Седов. – Саратов: Изд-во сарат. гос. у-та, 1999. – 180 с.
10. Скорофатова А. Лексичні особливості текстів нормативно-правових актів / А. Скорофатова // Лінгвістика. – 2014. – № 1(31). – С. 81–91.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.
12. Gumperz J. J. A Postscript : Style and Identity in Interactional Sociolinguistics / J. J. Gumperz, J. C. Gumperz // Style and Social Identities. Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity. – Berlin, New York, 2007. – P. 477–501.
13. Otto W. Die Paradoxie einer Fachsprache / Walter Otto. –Stuttgart: Der öffentliche Sprachgebrauch. Band II, 1981. – 678 p.
14. Harris Z. S. Discourse analysis: A sample text / Z. S. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – P. 30; 474-494.

В статье проанализирован лингвопрагматический аспект юридического дискурса. Отмечено, что предметом многих законодательных дискуссий является лингвистический статус юридического языка. Предложена собственная параметризация функционирования юридического дискурса.

Ключевые слова: дискурс, языковая девиация, юридический дискурс, юридическая лингвистика, юридический текст.

The lingual pragmatic aspect of legal discourse in the article analyzing. It is marked that the article of many legislative discussions is linguistic status of legal language. Own parametrization of functions in legal discourse is offered.

Keywords: дискурс, language deviation, legal дискурс, legal linguistics, legal text.

УДК 81.1

Цінько С. В.

РОЛЬ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У ПРОЦЕСІ СПРИЙМАННЯ І РОЗУМІННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ

У статті аналізується роль невербальних засобів спілкування у процесі сприймання і розуміння усного мовлення, зокрема темпу мовлення, інтонації, виразності, зорової опори, міміки й жестикуляції, пантоміміки; з'ясовується їх вплив на розуміння усних повідомлень.

Ключові слова: невербальні засоби спілкування, сприймання і розуміння усного мовлення, темп мовлення, інтонація, виразність, міміка, жести.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблеми сприймання усного і писемного мовлення були предметом наукових інтересів багатьох

дослідників, проте найбільший внесок у їх розв'язання зробили В. О. Артемов, М. І. Жинкін, Г. С. Костюк, Т. О. Ладиженська, О. М. Леонтьєв, І. О. Синиця та ін.

Мета статті: проаналізувати роль невербальних засобів спілкування у процесі сприймання і розуміння усного мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо докладніше роль невербальних засобів спілкування у процесі сприймання і розуміння усного мовлення.

О. М. Нехрюк висловлює слушну думку, що на розуміння усного мовлення впливає:

- а) змістовий бік повідомлення (логічність, доступність, наочність);
- б) емоційність висловлювання (темп мовлення, емоційність викладу, інтонація, жести, міміка);
- в) характер уваги слухача;
- г) мотиви та колишній досвід слухача [9, с. 12].

Серед труднощів усної комунікації, пов'язаних з умовами сприймання (за Л.Є. Архиповою), виділяють ще такі:

- послідовність надходження мовленнєвих сигналів;
- обмежений обсяг оперативної пам'яті, що дозволяє слухачу в умовах усної комунікації утримувати лише незначну кількість запропонованої інформації;
- одноразовість і короткочасність інформації; незвичність мови незнайомих людей;
- індивідуальні особливості голосу й мовлення;
- характер мовлення;
- аудіювання без зорової опори;
- зверненість чи незверненість до слухача;
- присутність чи відсутність співрозмовника;
- заданий мовцем темп, що не завжди є доступним або зручним для слухача [2, с. 15].

Умови подачі аудіотексту належать до екстралінгвістичних факторів, що впливають на його сприймання. Ці фактори дуже різноманітні: темп мовлення, мовленнєве членування, довгота (тривалість) звучання, висота тону, ясність і чіткість артикуляції мовця, мелодійність, відсутність зовнішніх перешкод і т.ін.

Варто наголосити на тому, що аудіотексти та аудіоповідомлення пропонуються лише один раз і тому в слухачів немає змоги перепитати, уточнити незрозумілі моменти, особливо під час аудіювання теле- і радіопередач, слухання доповідей тощо.

Є.І. Пассов вважає темп мовлення фактором, який "найбільше впливає на розуміння" [10, с. 171]. Проте в лінгвістичній, психологічній і методичній літературі немає чітко визначених меж середнього темпу мовлення. У різних дослідників він має різну величину. Так, Г.М. Сагач вважає оптимальним темпом мовлення 120 слів за хвилину (для рідної мови) [11, с. 4].

Г.І. Дергачова висловлює думку, що швидкий темп мовлення веде до зниження активності слухача й рівня розуміння повідомлення; а при повільному темпі мовлення увага слухача відволікається на форму, швидко настає втома. Оптимальним темпом мовлення дослідниця називає 220–240 складів за хвилину, а на початковому етапі навчання – 180–220 складів або 60–70 слів за хвилину [8, с. 100–101].

Важливим для нашого дослідження є висновок Г.Б. Архипова про те, що “залежність аудіювання від темпу мовлення обумовлюється співвідношенням заданого темпу сприймання мовлення і власного темпу мовлення аудитора” [1, с. 24]. Далі автор зауважує, що “розбіжність між темпом мовлення слухача і темпом подачі повідомлення веде до втрати кількості переданої інформації як при повільному, так і при швидкому темпі” [1, с. 30]. А оскільки зниження темпу мовлення втомлює і увага розсіюється, то, відповідно, розуміння під час такого темпу мовлення не буде ефективним [9, с. 15].

Учені (Г.І. Дергачова, О.С. Кузіна, Н.М. Малашенко та ін.) підкреслюють, що темп мовленнєвих повідомлень залежить від важливості й новизни інформації. Так, більш важлива інформація повідомляється повільніше, другорядна – швидше.

За даними Г.В. Колосніциної, основна, цінна інформація, що виділяється логічним наголосом, промовляється в дещо уповільненому або середньому темпі; ілюстративний, уточнюючий матеріал (вставки, порівняння, уточнення, питання, повтори і т.ін.) промовляються у швидшому темпі [6, с. 65]. Експериментально доведено, що при уповільненні усного мовлення (на уроках рідної мови) вдвічі погіршується розуміння, оскільки увага слухачів відволікається.

Отже, оптимальними темповими умовами для вилучення і засвоєння інформації є такі, за яких співвідношення між темпами мовця і слухача наближаються до одиниці, тобто коли вони максимально наближені.

Темп мовлення тісно пов'язаний з іншими засобами виразності – ритмом, наголосом і паузами, тобто інтонацією, адже повноцінне розуміння усного мовлення значною мірою залежить від уміння сприймати, усвідомлювати інтонаційні особливості висловлювання, оскільки за допомогою інтонації передається більшість смислової і емоційної інформації.

Г.М. Сагач відзначає, що людське вухо здатне сприймати до 10 000 відтінків голосу. Тому “дуже важливим засобом передачі найтонших нюансів думки й почуття є інтонація, яка розширює смисловий обсяг висловлювання, передає яскраву емоційність, експресивність” [11, с. 14-15].

Крім того, дотримання норм вимови, вдалий добір слів і правильна побудова речень, зауважує М.Г. Стельмахович, відіграють значну роль у мовленнєвому спілкуванні. Але багато залежить ще й від того, як ці слова й речення сказані, тобто від інтонації (ритмомелодики) мовлення.

Інтонація – це ритмікомелодійний лад мови, послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення.

У лінгвістичних працях інтонація розглядається як складне явище, складовими якого є: мелодика – зміна висоти тону (підвищення або зниження); паузи (перерви у звучанні), які в свою чергу впливають на темп мовлення; різні типи наголосів (фразовий, логічний, смисловий); характер, тобто емоційне забарвлення мовлення.

Інтонація – це елемент мови, найбільшою мірою притаманний усній формі. Взагалі, для процесу мовної комунікації інтонація є важливим засобом виразності.

Мовознавці схильні до думки, що інтонація – це явище цілісне, тісно зв'язане з семантикою висловлювання. Зокрема В. В. Виноградов відзначав, що фактично речення існує як певна єдність свого складу, інтонації та порядку слів.

У процесі мовленнєвого спілкування інтонація виявляється у таких важливих функціях, як комунікативна, смислорозрізнавальна, логічна, модально-емоційна.

Інтонація, підкреслюючи семантичний бік, центральне значення фрази, переходить з плану вираження у план змісту, стає одним з елементів семантики речення. Характерно, що “інтонація, входячи повноправним мовним елементом до основних ознак речення (вона передає завершеність висловлюваної думки та її комунікативне спрямування – питання, вигук, розповідь), є структурним елементом речення, без якого існування останнього неможливе” [5, с. 9].

За допомогою інтонації передається значна частина смислової та емоційної інформації, тому від уміння сприймати й розуміти інтонаційні особливості висловлювання залежить і успішність сприймання усного мовлення.

Важливим для нашого дослідження є зауваження Г.В. Колосніциної про те, що інтонація читання активізує увагу слухачів меншою мірою, ніж інтонація вільного спілкування [6, с. 49].

Аналогічну думку висловлює Т.О. Ладиженська, підкреслюючи, що “усне мовлення сприймається легше, ніж ідентичне за змістом і стилем озвучене писемне” [7, с. 267].

Як зазначає І.О. Зимня, “виразність усного мовлення визначається передусім його інтонаційною оформленістю” [4, с. 13–14]. А виразність – це важливий і необхідний компонент мовлення. Крім того, за твердженням М.І. Жинкіна, інтонація є засобом, який допомагає зрозуміти підтекст мовленнєвого повідомлення.

Життєвий досвід, на думку О.П. Болтунова, забезпечує легке розуміння засобів виразності усного мовлення. Окличність, питання, сумнів, упевненість, виділення основного змісту і т.ін. легко усвідомлюються слухачем завдяки засобам виразності певного усного висловлювання, а це сприяє тому, що “під час слухання легко схоплюється смисл не лише тексту, а й підтексту усного мовлення – емоційно-інтелектуального його змісту, не вираженого словами” [3, с. 24].

Оскільки інтонація відіграє важливу смислову роль, а правильна інтонація зберігається лише при нормальному темпі мовлення, то для навчання розуміння інтонації необхідний природний темп мовлення. Не слід забувати й про те, що зрозуміле мовлення – це мовлення інтонаційно або пунктуаційно правильно оформлене [2, с. 16].

Як зазначає Г.В. Колосніцина, “паузи між смисловими відрізками слід робити від 1 до 2–3 секунд; між основними синтагмами – від 1 до 2 секунд; під час логічного виділення слова паузи мають сягати від 0,2–0,3 до 1 секунди; крім того, є “психологічний” тип пауз, пов’язаних зі ставленням мовця до висловлювання” [6, с. 65].

Велике значення для розуміння усного мовлення має зорова опора, адже, коли слухач бачить перед собою мовця, спостерігає за його рухами, йому легше сприйняти почуте і відтворити його у внутрішньому мовленні. Сприймання мовлення полегшується, якщо реципієнт бачить обличчя співрозмовника, слідкує за органами мовлення, за мімікою. Зорові відчуття, не будучи необхідною умовою сприймання мовлення на слух, завжди відіграють позитивну роль.

До немовних (екстралінгвістичних) засобів спілкування також належать виразна міміка й жестикуляція, пантоміміка. Вони “позначаються на дієвості слова, бо є каналом комунікації” [11, с. 5].

За твердженням Г.М. Сагач, дуже важливі міміка і жести для передачі слухачам емоційних станів, адже “руки можуть вважатися другою зброєю слова... Руки говорять, так би мовити, самі собою: ними вимагаємо, узагальнюємо, кличемо, погрожуємо, благаємо, питаємо, заперечуємо, ними виявляємо страх, сумнів, здивування, радість, печаль...” [11, с. 15].

Важливою особливістю слухової рецепції є її одноразовість, неповторність у “живому” спілкуванні, що потребує напруженої уваги, швидкої актуалізації мовних одиниць і всього мовного досвіду в цілому, концентрації уваги на змісті висловлювання при мінімальному контролі свідомості за мовною формою, тренованої пам’яті та оперативності мислительних дій.

Аудіювання передбачає формування вмінь сприймати усне мовлення як при безпосередньому спілкуванні, так і в звукозаписі. Робота з аудіозаписом, аудіювання теле- і радіопередач сприяє виробленню вмінь розрізняти індивідуальні особливості голосів, розуміти мовлення без зорової опори, сприймати мовлення в умовах перешкод.

Науковці стверджують, що основну роль в аудіюванні мають відігравати аудіозаписи, що привчають розуміти мовлення на слух без зорової опори. Аудіювальні джерела інформації (аудіозаписи, радіопередачі тощо), супроводжувані зоровими опорами, забезпечують звуко-зоровий синтез, який полегшує сприймання інформації та прискорює встановлення зв’язків між словами, поняттями. Обсяг повідомлення вимірюється або кількістю слів чи речень у ньому, або часом звучання. Обсяг, який може сприйняти слухач, не стомившись і не втративши уваги, залежить від

складності повідомлення, темпу, голосу мовця і, передусім, від того, наскільки цікавим для нього є те, що він чує.

Висновки. Таким чином, аудіювання (сприймання і розуміння) усного мовлення потребує врахування лінгвістичних та екстралінгвістичних труднощів:

– пов'язаних з мовною формою, засобами вираження повідомлення (на їх виникнення впливає наявний у повідомленні незнайомий мовний матеріал та відомий, але складний для сприймання на слух аудіоматеріал);

– пов'язаних зі сприйняттям форм спілкування (монологічної чи діалогічної); обсягу аудіоматеріалу; заданості динамічних особливостей: темпу, сили, висоти і тембру голосу мовця, що викликає необхідність адаптуватися до різних голосів;

– сприймання “механічного мовлення” (фонозапис, радіо- і телепередачі) ускладнюється тим, що не видно співрозмовника, який за необхідності може перефразувати сказане, розтлумачити його зміст чи допоможе виразними жестами, мімікою;

– труднощів, пов'язаних зі смисловою організацією змісту повідомлення (слухач має чітко знати, навіщо йому потрібна пропонована інформація);

– одноразовості подачі інформації, що не дає слухачеві змоги користуватися ретроспективним аналізом і потребує від слухача швидкого, майже синхронного розуміння смислу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипов Г.Б. О влиянии темпа речи на аудирование / Г. Б. Архипов // Учёные записки МГПИИЯ : Психология и методика обучения иностранным языкам. – М., 1968. – Т. 44. – С. 23–34.
2. Архипова Л.Е. Влияние интонационной выразительности речи на аудирование: Дис...канд. психол. наук: 19.00.01. / Л.Е. Архипова. – М., 1975. – 220 с.
3. Болтунов А.П. Слушание и чтение в процессе обучения / А.П. Болтунов. – Ленинград, 1945. – 64 с.
4. Зимняя И.А. Психологические особенности восприятия лекции в аудитории / И.А. Зимняя. – М. : Знание, 1970. – 30 с.
5. Інтонація як засіб мовної комунікації / За ред. А.Й. Багмут. – К. : Наукова думка, 1980. – 243 с.
6. Колосницына Г.В. Пути оптимального построения и оформления учебного аудиотекста (на материале русского языка как иностранного). – М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. – 95 с.
7. Методика преподавания русского языка / Баранов М.Т., Ладыженская Т.А., Львов М.Р., Ипполитова Н.А., Ивченков П.Ф. – М. : Просвещение, 1990. – 368 с.
8. Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе / Дергачева Г.И., Кузина О.С., Малащенко Н.М. и др. – 3-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1989. – 248 с.
9. Нехрюк А.Н. Психологические особенности конспектирования при аудировании речевого сообщения : Дис...канд. психол. наук: 19.00.01. / А.Н. Нехрюк. – М., 1977. – 158 с.
10. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е. И. Пассов. – М. : Изд-во "Русский язык", 1977. – 216 с.
11. Сагач Г.М. Живе слово лектора / Г.М. Сагач. – К. : Знання, 1990. – 16 с.

В статье анализируется роль невербальных средств общения в процессе восприятия и понимания устной речи, в частности темпа речи, интонации, выразительности, зрительной опоры, мимики и жестикуляции, пантомимики; выясняется их влияние на понимание устных сообщений.

Ключевые слова: невербальные средства общения, восприятия и понимания устной речи, темп речи, интонация, выразительность, мимика, жесты.

The role of nonverbal means of communication in the process of perception and understanding of oral speech is analyzed in the article, in particular the pace of speech, intonation, expressiveness, visual support, facial expressions and gestures, pantomime; the influence of nonverbal means of communication on the understanding of oral communication is ascertained.

Key words: nonverbal means of communication, perception and understanding of oral speech, pace of speech, intonation, expressiveness, facial expressions, gestures.

УДК 811.161

Шевчук С.В.

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Стаття присвячена сучасним українським дослідженням магічної функції мови, віддзеркаленої в народних замовляннях. Цей жанр репрезентує континуум міфу і ритуалу, синкретизм вербальних і невербальних магічних практик.

Ключові слова: мова фольклору, українські замовляння, магічна функція мови.

Здобуття Україною незалежності, розбудова суверенної української держави привертає увагу не тільки фахових науковців, а й широких кіл громадськості до проблем генези українського народу, мови, культури, витоків історії та духовності. Серед багатих джерел етноспецифічної інформації – фольклор у цілому й мова народної творчості зокрема. Кожен фольклорний жанр і навіть кожен окремих твір репрезентує власний сегмент мовної картини світу, вербалізує ті або інші концепти матеріальної або духовної культури. Фольклорна мова, сформувавшись упродовж багатьох століть, утілює тривалу еволюцію народної ментальності, розвиток поглядів на людину, суспільство, природу, міжособистісні й соціальні взаємини.

До найархаїчніших фольклорних жанрів належать не тільки чарівні казки, героїчні колядки, загадки, а й замовляння. Ці тексти віддзеркалюють